

Стус як пульс

Департамент культури і туризму
Полтавської обласної державної адміністрації
Полтавська обласна бібліотека
для юнацтва ім. Олесея Гончара

Стус як пульс

(06.01.1938-04.09.1985)

Біобібліографічний покажчик

Полтава – 2020

Укладач: *Пошибайло Ольга Василівна*

Стус як пульс : біобібліограф. покажч. / Полтавська обласна бібліотека для юнацтва імені Олеся Гончара ; уклад. О. В. Пошибайло. – Полтава, 2020. – 36 с.

Таких поетів не можна «пояснити» раз і назавжди. Вони періодично актуалізуються і змушують перечитувати їхню творчість знову й знову. Об'єктивність ситуації тут перебуває в безпосередньому зв'язку не тільки з ідеологічними, а насамперед – космічними залежностями.

Біобібліографічний покажчик подає відомості про Василя Стуса – видатного поета, дисидента, героя України, символу незламного духу української нації. Він син вінницької землі, де він родився, але не менше і син Донеччини, де він учився і викладав, і син Києва, де він працював у час першого арешту у 1972 і другого.

Видання розраховано на учнів, студентів, викладачів навчальних закладів, бібліотечних працівників, які працюють з молоддю, та всіх небайдужих, хто цікавиться новинками в літературі та якісним читивом.

З М І С Т

Вступ.....	С. 4-6
I. Біографія Василя Стуса.....	С. 7-11
II. Творчий доробок поета.....	С. 12-15
III. Перекладацька діяльність Василя Стуса.....	С. 16-19
IV. Василь Стус та Валентина Попелюх: українські Орфей та Евридика.....	С. 20-24
V. Нескорений ПроRock. Василь Стус.....	С. 25-27
VI. Справа Василя Стуса, сорок років потому.....	С. 28-31
Використані джерела	С. 32-33

Вступ

*Козацька кров пульсує і гуде...
В траву вросли відрубані копита.
А кінь ступає в пугах і пряде
Блаватну думу, кровію политу.
Його вели, Тебе несли... До ніг
Невільних падали клейноди,
В душі Славути десь там, як вогні,
Пливли мечі, гризучи води.
Ступає кінь... Третина неба
В його очах, а решта — тьма німа.
Ступає кінь. Злотих копит нема –
Вросли в траву. Третина неба...
Третина неба... Час то йде!?
Козацька кров пульсує і гуде.*

Василь Стус

Життя космосу має, як знаємо, пульсуючий характер. Так само продукує імпульси людське серце, забезпечуючи життєдіяльність людського організму; імпульсують припливи і відпливи вод у морях-океанах, залежачи від фаз супутника Землі Місяця тощо.

Літературний процес перебуває у такому ж дискурсі: затишшя в ньому раптом-бува змінюється спалахом активності, що виявляється у з'яві нових літературних імен та нових форм художнього мислення.

В останнє століття нові імпульси в модернізмі спричинили Тичина (кларнетизм) та Хвильовий (романтика вітаїзму), потім — різновид неоромантизму Яновського, Довженка й Гончара, необарокісти Микола Куліш та Остап Вишня, зміну яким (переборовши застійний соцреалізм) запропонувала аж фаланга шістдесятників: Іван Драч, Микола Вінграновський, брати Тютюнники, Ліна Костенко, Дмитро Павличко й кілька постатей трохи меншого літературного калібру.

Багато хто в ряд поетів-шістдесятників ставить і Василя Стуса, хоча аргументи при цьому висувуються аж надто хисткі. Інтерес до цього письменника сьогодні активізувався у зв'язку, зокрема, з судовим процесом над книгою Вахтанга Кіпіані «Справа Василя Стуса».

Творчість Василя Стуса була імпульсом, який «відривав» його від запізнілого модернізму шістдесятників і впритул наближав до постмодерності. Це помічалось, зокрема, навіть у його статурі та рішучості в рухах.

Як згадує літературознавець Михайло Наєнко: «На першій зустрічі з ним у вестибюлі малого залу колишнього Жовтневого палацу (було це 1966 чи 1967 року) я звернув увагу на надто гострий зачерк його профілю і динамічність жестів під час його розмови, що не було характерним для жодного із власне шістдесятників. Тоді він був аспірантом Інституту літератури імені Шевченка АН УРСР, і його перша «посадка» за радянські

грати була, по суті, «посадкою аспірантською». У процес другої «посадки» (1980 рік) також залучався Інститут літератури, але вже як свідок чи предмет осуду дисидента Василя Стуса. ...Доповідав зібранню партійний секретар, якого директор уповноважив (замість себе) представляти в суді Інститут як установу, де навчався Василь Стус. Всі, в основному, лише згідно чи загадково кивали головами, погоджувалися, що творчість Стуса має перебувати за бортом будь-яких досліджень. Твори його тоді ще мало хто знав, а предметом досліджень вони стануть (зокрема й в Інституті літератури) лише після його загибелі (1985), у роки т. зв. «горбачовської перестройки» і здобуття Україною незалежності. Його, як я казав, дехто безпідставно зараховує до шістдесятників. Юрій Андрухович, зокрема, в одній із публікацій назвав його ледве чи не останнім із них — поетів-месій. Після нього, мовляв, кожен поет в Україні буде «просто поетом»».

Чи існує межа між «поетами-месіями» і «просто поетами»? Дослідниця Тамара Гундорова дорікнула Літературі (з великої літери!), котра в Україні, мовляв, традиційно була насамперед ідеологією, що саме вона «сакралізувала» Стуса-поета.

За сакралізацію Стуса-поета навряд чи треба комусь дорікати. У всій літературі, а не тільки в українській, справжні поети завжди були явищами сакральними. Якщо комусь захочеться цю думку спростувати, то нехай спробує похитнути сакральний культ грецького Гомера, іспанського Сервантеса, англійського Шекспіра, польського Міцкевича чи нашого Шевченка. Спроби, звичайно, були, будуть вони, очевидно, й у майбутньому, проте в кожного з названих і неназваних митців є те, чого не схитнеш, хоч би які зусилля при цьому докладали.

Тамара Гундорова мрійливо гадає, що сакралізація таких поетів, як Стус, іде від суто чоловічого начала української літератури і критики. «...Український літератор, — пише вона, — це суто чоловічий міф». Сказавши це, дослідниця, будучи симпатиком постмодернізму, навіть не помітила, як вступила з тим же постмодернізмом у дуже серйозний конфлікт. Постмодерністи якраз переконані, що в літературі за всіх обставин концентрується і не чоловіче, і не жіноче начало; має значення для якості літератури тільки єдність їх; інакше кажучи, все в літературі залежить від того, хто, як і з ким... займається любов'ю.

Отже, Василь Стус — постмодерніст. Але як же тоді бути з однією рисою постмодернізму, яку вважають чи не найголовнішою в ньому? У згадуваній публікації Тамари Гундорової читаємо: у плані загальнотеоретичному спільним для модернізму, авангардизму і навіть постмодернізму є насамперед «відсторонення традиції, точніше кажучи, їхня традиційність, оскільки всі ці напрямки формують, і то вперто, власну традиційність».

У найзагальніших рисах — усе тут ніби правильно. Умберто Еко і Девід Лодж теж акцентують, що в пору постмодернізму відбувається «злам» однієї культурної парадигми і виникнення на її уламках іншої. Але в кожній національній культурі, виявляється, присутність цих «уламків» (як традиції)

далеко не однакова. В українській, як ми не раз акцентували, ранні модерністи (Іван Франко, Леся Українка, Ольга Кобилянська та ін.) залишались часом у народницькій традиції за формулою майже «п'ятдесят на п'ятдесят». У модерних неокласиків чи ще пізніших модерністів з «Нью-йоркської групи» це співвідношення було порушеним не на користь традиції, але в новаторів-шістдесятників традиційність знову стала вагомішою і майже відродженою була формула «п'ятдесят на п'ятдесят».

Василь Стус — не шістдесятник, він постшістдесятник, і тому в нього намітився новий відхід від традиційності, але триматися за неї він продовжував. Тільки виявлялося це в несподіваних формах, наприклад, у способах інакшого змістового наповнення жанру романсу, у формах згадуваного пародійного модусу поетичної оповіді, як у «Маркові Безсмертному», котрий є одночасно «пародією» і на Івана Драча, і на Миколу Вінграновського.

Філософія цієї епохи, суть якої в кризі та ерозії віри навіть у найбільші цінності попередніх епох, захопила Василя Стуса майже цілком. Захопила і водночас не давала розпрощатися із суто національним у культурі. Еклектику як форму в мистецтві він ніби й приймає (згадуваний, наприклад, романс «Тільки тобою...»), але суто українського уявлення про суть мистецтва і творчості — не цурається. Більше того, навіть наповнює його власною філософією, котра викладена чи не в цих ось міркуваннях його: «В культі страждання — вся філософія мистецтва і вся його велич з таємничими феноменами катарсису (коли перед смертю людей вбирають у чистий одяг, то в цьому народному звичаї маємо типовий випадок катарсису). Відучуючи нас жити, мистецтво навчає смерті. Оскільки світ нам усе дужче болить, мистецтво набуває доброти Платона Каратаєва, воно заспокоює страждених. Оце і вся його соціальна місія. Решта — то тільки способи заспокоєння».

У цих думках Василя Стуса переплелася дуже багато уявлень про творчість; по-перше, традиційно українське, майже народницьке (коли йдеться про народний звичай вбиратися в чистий одяг і т. ін.); по-друге, нетрадиційне, модерністське (модерністи, як відомо, спиралися на думку Ніцше, що: «Мистецтво не єсть для самої боротьби, а для пауз і спочинку перед і серед неї»); а по-третє, таки суто постмодерністське (коли автор говорить про потребу людини в мистецтві лише тоді, коли вона вже недужа і не може нічим іншим серйозним займатися). Це останнє, до речі, підкріплене у Василя Стуса досить розлогими міркуваннями в різних творах спадщини про те, наприклад, що Гомер своєю творчістю компенсував утрачений зір, що козаки бралися за кобзу лише тоді, коли не могли вже тримати шаблю, що, зрештою, й він сам займається творчістю лише тому, що йому і всій Україні погано живеться.

Чи був Василь Стус останнім поетом-месією і чи є підстави його сакралізувати. Є підстави. Бо «епоха напівсонця-напівтьми», кажучи його словами, для України ще не минула. Але як постмодерніст Василь Стус у зв'язку з цим писав (на відміну від своїх попередників-шістдесятників) не для всіх, а для кожного. Та ще й у яких умовах!?

I. Біографія Василя Стуса

Справжні велети духу спроможні бути вільними і в невольній державі. Василь Стус навіть за ґратами лишався вільною людиною, саме тому його смерть у неволі перетворилася на безсмертне утвердження справжньої свободи. Власне, наявність таких людей дозволяла вважати наш народ волелюбним.

Любомир Гузар

Василь Семенович Стус народився 6 січня 1938 р. на Вінничині в с. Рахнівка Гайсинського району в сім'ї Семена Дем'яновича та Їлини Яківни Стусів. Був четвертою дитиною в родині. Якось вже у таборі Василь Стус запитав у старого в'язня, глибоко віруючої людини: що означає народитися в такий день. У відповідь почув: «Це милість Божа, щастя. Але кому багато дається, з того багато і спитають». У 1940 році родина переїздить до м. Сталіно (сучасний Донецьк), де батьки отримують роботу на одному з хімічних заводів. Протягом 1944—1954 рр. Стус навчався в середній школі № 75 м. Сталіно. Василю ще не виповнилося шести років, коли він відправився в школу. Батьки,

що залишали сина вдома на господарстві, не відразу дізналися про це. З настанням холодів вчителька запитала у мами, чому Василько ходить на уроки босоніж. Мати заметушилася: «Яка школа? Він ще маленький». Але вчителька вмовила її відпустити сина на заняття: «Я його старшим ставлю в приклад. Кажу: «Стусік, вийди до дошки». Він тягнеться навшпиньках і пише...».

У 1954—1959 рр. навчався в Сталінському педагогічному інституті за спеціальністю «Українська мова та література». У групі він був наймолодшим. Стус самостійно вивчив латинь, добре знав німецьку мову. А відповідав завжди тільки українською. «Моя мова – мамина», – зізнавався він близьким друзям. Після закінчення працював учителем у Таужнянській середній школі Гайворонського району Кіровоградської області.

У 1959—1961 рр. Василь служив у лавах радянської армії, потім у 1961—1963 рр. працював учителем української мови та літератури в середній школі № 23 м. Горлівки Донецької області, працював також підземним

плитовим шахти «Октябрьская» у Донецьку, літературним редактором газети «Социалистический Донбасс», у 1963 р. стає аспірантом Інституту літератури АН УРСР імені Тараса Григоровича Шевченка зі спеціальності «Теорія літератури». Переїздить до Києва.

У 1964 р. В. Стус віддає до видавництва «Молодь» першу збірку своїх віршів, що має назву «Круговерть» (у 1965 р., одразу після виступу в кінотеатрі «Україна», набір збірки було «розсипано»). 4 вересня 1965 р. поет виступив в київському кінотеатрі «Україна» з протестом проти серпневих арештів української інтелігенції, а 20 вересня 1965 р. його відраховано з аспірантури за «систематичне порушення норм поведінки аспірантів та співробітників наукового закладу», тобто за виступ у кінотеатрі «Україна».

Василь Стус працює в будівельній бригаді, а згодом кочегаром в Українському науково-дослідному інституті садівництва у Феофанії під Києвом. Одружується з Валентиною Попелюх. Наступного року працює спочатку молодшим, невдовзі — старшим науковим співробітником Центрального державного історичного архіву УРСР. Змушений звільнитися з «традиційним» формулюванням: звільнений за власним бажанням.

З 1966 р. і до арешту В. Стус працює старшим інженером відділу технічної інформації проектно-конструкторського бюро Міністерства промисловості будівельних матеріалів Києва, а потому — старшим інженером проектно-технологічного об'єднання.

У брюссельському видавництві «Зимові дерева» 1970 р. вийшла друком друга збірка поета — «Зимові дерева» (у 1968 р. поет подав рукопис цієї книги до видавництва «Радянський письменник», але, добре усвідомлюючи, що надії на видання немає, прийняв рішення про передачу її за кордон). Факт публікації книги за кордоном особливо обурював суддів на процесі над В. Стусом у 1972 р.

У 1970 р. В. Стус видав у самвидаві свою третю експериментальну книгу віршів — «Веселий цвинтар».

На п'ятиріччя Дмитрика, 15 листопада 1971 року, до Валентини і Василя Стуса прийшли в гості В'ячеслав Чорновіл, Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Іван Світличний... Очевидно, факт збору найвідоміших шістдесятників остаточно переконав владу в «небезпеці» Стуса.

12 січня 1972 р. — поета вперше заарештовано.

7 вересня 1972 р. відбувся суд, згідно з вироком якого Василя Стуса засуджено до п'яти років ув'язнення та трьох років заслання.

У 1972 р., перебуваючи в камері попереднього ув'язнення Київського КДБ, поет створює свою четверту книгу — «Час творчості / Dichtenszeit», що складена з оригінальних віршів та перекладів віршів Гете. Оригінальні твори стали основою майбутньої книги всього життя Стуса — «Палімпсести».

Протягом 1972—1977 рр. поет відбував покарання в таборах Мордовії. З листопада 1975 по лютий 1976 рр. він перебував у спеціалізованій ленінградській лікарні з приводу операції на шлунку.

З 5 березня 1977 року поет засланий у селище ім. Матросова Тенькінського району Магаданської області; працював «учнем проходчика

гірської підземної ділянки» та машиністом скрепера на рудні ім. Матросова об'єднання «Севервостокзолото».

У 1978 р. митець прийнятий до PEN-клубу; у 1979 р. він повертається до Києва, вступає до Української Гельсінської групи захисту прав людини.

3 жовтня цього ж року за поетом встановлено адміністративний нагляд.

У 1971—1980 рр. В. Стус остаточно підготував до друку кілька варіантів збірки «Палімпсести» (у 1985 р. Г. Белль за цю книгу висував Стуса на здобуття Нобелівської премії, а вперше окремим виданням вона вийшла у видавництві «Сучасність» у 1986 р.).

Попри те, що його здоров'я було підірване у 1979—1980 рр., В. Стус працює формувальником II розряду ливарного цеху на заводі ім. Паризької комуни. З 1 лютого 1980 р. і до арешту він працював у цеху № 5 українського промислового об'єднання «Укрвзуттєпром» фабрики взуття «Спорт» намажчиком зтяжної кромки на конвеєрі.

У травні 1980 був знову заарештований, визнаний особливо небезпечним рецидивістом і у вересні засуджений на 10 років примусових робіт і 5 років заслання. Відмовився від призначеного йому адвоката Віктора Медведчука, намагаючись самому здійснити свій захист. За це Стуса вивели із зали суду і вирок йому зачитали без нього. В одному з листів, адресованому світовій громадськості (жовтень 1980), відомий російський правозахисник Андрій Сахаров розцінив вирок Стусові як ганьбу радянської репресивної системи.

Адвокатом Віктора Медведчука затвердили, незважаючи на чисельні протести обвинуваченого. Суд проходив за зачиненими дверима. Відомий письменник, правозахисник, громадський діяч і друг Василя Стуса Євген Сверстюк згадує: «Коли Стус зустрівся з призначеним йому адвокатом, то відразу відчув, що Медведчук є людиною комсомольського агресивного типу, що він його не захищає, не хоче його розуміти і, власне, не цікавиться його справою. І Василь Стус відмовився від цього адвоката». Сам Медведчук наполягає, що роль адвоката в таких процесах була мінімальною: «Якщо хтось думає, що я міг би врятувати Василя Стуса, то він або брехун, або ніколи не жив у Радянському Союзі й не знає, що це таке. Рішення за такими справами ухвалювалося не у суді, а в партійних інстанціях і КДБ. Суд лише офіційно затверджував оголошений вирок» (цит. за офіційним інтернет-сайтом В. Медведчука).

Про методи захисту, які використовував Медведчук, свідчить «Хроника текущих событий»: «Адвокат у своїй промові сказав, що всі злочини Стуса заслуговують покарання, але він просить звернути увагу на те, що Стус, працюючи у 1979—1980 рр. на підприємствах Києва, виконував норму; крім того, він переніс тяжку операцію шлунка. Після промови адвоката засідання суду було перервано. 2 жовтня засідання почалося прямо з читання вироку (таким чином, у Стуса було вкрадене належне йому за законом «останнє слово»)).

Стусові, що з листопада 1980 перебував у таборі ВС-389/36-1 в Кучино (тепер Чусовського району Пермського краю, Росія), заборонили бачитися з

родиною. Навесні 1981 року Василь Стус востаннє побачився з рідними. 1982 р. — рік перебування в камері-одиночці. Протягом 1980—1985 рр. він написав останню збірку віршів «Птах душі».

Табірними наглядачами знищено збірку з приблизно 300 віршів Стуса. На знак протесту проти жорстокого поводження табірної адміністрації з політв'язнями він кілька разів оголошував голодування. У січні 1983 року за передачу на волю зошита з віршами на рік був кинутий у камеру-одиночку. 28 серпня 1985 року Стуса відправили до карцеру за те, що читаючи книгу в камері, він сперся ліктем на нари (хоча це й не порушення режиму; офіційна причина, за свідченням співв'язнів поета, була наклепом). На знак протесту він оголосив безстрокове сухе голодування. Помер в ніч з 3 на 4 вересня, можливо, від переохолодження. За офіційними даними причина смерті — зупинка серця. Поховали Стуса в безіменній могилі на табірному цвинтарі. Товариш поета, також колишній політв'язень, Василь Овсієнко поруч із цією версією висував припущення про загибель від удару карцерними нарами, цілком імовірно, зумисне підлаштовану наглядачами.

В будь-якому разі смерть Василя Стуса слід розглядати як вбивство, скоєне радянською тоталітарною системою: воно полягало у багаторічних переслідуваннях поета, зокрема й фізичних, що врешті-решт призвели до його передчасної смерті. Смерть поета приховувалась радянською владою від його друзів-дисидентів до середини жовтня. Дружина — Валентина Попелюх — одержала повідомлення про смерть чоловіка вранці п'ятого вересня. Всупереч її прохання, поховання відбулось без присутності рідних. Права на перепоховання адміністрація не надавала до завершення терміну ув'язнення. Особисті речі Стуса також здебільшого не повернулись до його родини.

У 1985 році німецький письменник Генріх Белль висунув Василя Стуса на здобуття Нобелівської премії з літератури, якої той, проте, так і не отримав.

У листопаді 1989 року, завдяки клопотанням рідних і однодумців, серед яких були син В. Стуса Дмитро, син О. Тихого Володимир, заступник голови Всеукраїнського товариства репресованих Василь Гурдзан (представляв інтереси матері Литвина), разом із побратимами Юрієм Литвином і Олексою Тихим, що також загинули в таборі ВС-389/36 селища Кучино, поета перепоховали в Києві на Байковому кладовищі (ділянка № 33).

Свій заповіт написав Василь Стус у таборі. Вірш вперше вийшов друком у 1986 році щойно після його смерті:

*Як добре, те, що смерті не боюсь я
І не питаю, чи тяжкий мій хрест.
Що вам, богове, низько не клонюся
В передчутті невідомих верств.
Що жив-любив і не набрався скверни,
Ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
І в смерті обернуся до життя
Своїм стражденим і незлим обличчям,*

*Як син, тобі доземно поклонюсь
І чесно гляну в чесні твої вічі,
І чесними сльозами обіллюсь.*

Реабілітація

- 1990 – прокурор УРСР Михайло Потебенько опротестував вирок судової колегії в кримінальних справах Київського обласного суду від 7 вересня 1972 року і вирок судової колегії в кримінальних справах Київського обласного суду від 2 жовтня 1980 року.
- 1990 – Постановою Пленуму Верховного Суду УРСР і Ухвалою судової колегії по кримінальних справах Верховного Суду УРСР, Василь Стус був посмертно реабілітований.

Нагороди

- 1991 – Василя Стуса посмертно відзначили Державною премією Імені Тараса Шевченка за збірку поезій «Дорога болю» (1990)
- 2005 – 26 листопада Василеву Стусу посмертно присвоєно звання Герой України з удостоєнням ордена Держави.

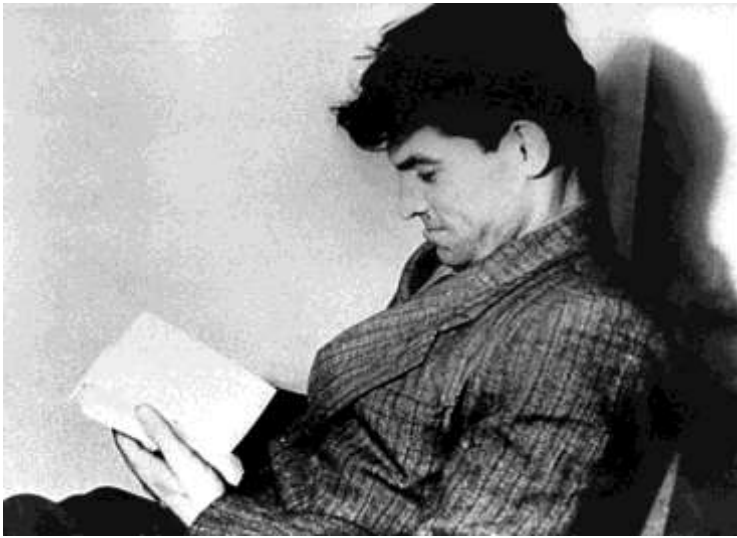
Театр і кіно

- 1992 – компанія «Галичина-фільм» зняла перший документальний фільм про Стуса «Просвітлої дороги свічка чорна».
- 2006 – 2009 у Театрі російської драми імені Лесі Українки йшла камерна вистава «Іду за край», режисера Ольги Гаврилук, про долю Василя Стуса. З 2009 року у Молодому театрі – вистава «Стусове коло», що являє собою музично-літературне дійство режисера Сергія Проскурні за участі сестер Тельнюк. В обох виставах головну роль зіграв Роман Семисел.
- 2018 – знято художній фільм «Заборонений». У серпні того ж 2018 розгорівся скандал через те, що режисери фільму ухвалили рішення вирізати зі стрічки епізод із судом та всі згадки про адвоката Стуса – Віктора Медведчука.
- 2019 – 5 вересня фільм «Заборонений» вийшов на екрани.

Збірки віршів

- 1965 – «Круговерть»
- 1970 – «Зимові дерева»
- 1971 – «Веселий цвинтар»
- 1972 – «Час творчості»
- 1977 – «Палімпести»

II. Творчий доробок поета

Незважаючи на вкрай несприятливі умови для творчості, творчий доробок поета (адже, за його словами, «легше було написати, аніж зберегти») — дуже великий. Першу збірку **«Зимові дерева»** наприкінці 60-х років поет запропонував видавництву **«Радянський письменник»**. У ній відтворено атмосферу 60-х років з її пристрасним

осмисленням болючих проблем національного розвитку, прагнення вписатися у визвольні традиції рідної культури. Незважаючи на схвальні рецензії (І. Драча, Є. Адельгейма), збірка не побачила світу. Та й саме ім'я Стуса було вже тоді під заборобою.

У 1970 році без будь-якої надії на опублікування Стус підготував третю збірку під промовистою назвою **«Веселий цвинтар»** — своєрідний поетичний репортаж із «цвинтаря розстріляних ілюзій», словами В. Симоненка. Написана вона була в 1968—1970 рр., а її фінальним акордом стали вірші, присвячені пам'яті, по-бандитськи вбитої працівниками радянських спецслужб, художниці Алли Горської. Поезії сповнені авторського передчуття неминучої Голгофи, готовності лишитися собою наперекір тискові, не роздвоїтися «на себе і страх», як герой його вірша **«Еволюція поета»**. Водночас у тональності збірки прочитується спротив цвинтарному настрою.

Вершинна частина Стусового доробку — збірка **«Палімпсести»**. Назвою цією (палімпсестами в давнину називали пергаменти, на яких стирали первісний текст, щоб написати по ньому новий) об'єднано все створене поетом у неволі зі вкрапленнями деяких ранніх поезій. Збірка не має стабільного змісту, в ній складно переплітаються різні духовні площини.

«Я є добро. А ти — труха і тлінь» Чи в'яжеться така думка з творчістю Василя Стуса? В'яжеться, але в дуже непростий спосіб: поет-правдолюб постійно почувався в'язнем — чи перебував він на так званій волі, чи за ґратами, але відчуття неволі його ніколи не покидало. І в широкому розумінні його жоною найчастіше була ув'язнена країна. Щодо першого, тобто ув'язнення як універсуму, то показовим може бути мотив тридцять п'ятого вірша з його **«Палімпсестів»**, де ліричний герой звертається до в'язничного наглядача з такими словами:

**Я є добро. А ти — труха і тлінь.
А спільне в нас — що в'язні ми обоє,**

***дверей оба боки. Ты там, я — тут.
Нас порізнили мури, як статут.***

А щодо другого, тобто з приводу того, кого Василь Стус вважав своєю єдиною жінкою, є в поета безліч медитативних зізнань на зразок, скажімо, нині вже хрестоматійного: «Народе мій, до тебе я ще верну... і в смерті з рідним краєм поріднюсь», але на особливе місце тут може претендувати чи не тридцять сьомий вірш із «Палімпсестів»:

***Тільки тобою білий світ...
Тільки тобою, тільки тобою.***

Структура цього вірша — романсова; у світовій мистецькій практиці подібне майже не трапляється, оскільки класичний романс за змістом може бути тільки любовною піснею. Василь Стус скористався ж цією художньою формою для того, щоб максимально інтимізувати почуття вітчизни, котре в романсі має змогу розвиватися єдиним і неповторно мелодійним рухом. Образна атрибутика вірша, до речі, дуже точно підказує, до якої саме вітчизни звернений той мелодійний рух:

***Спів калиновий піниться над водою,
Тільки тобою, тільки тобою!***

В основу виданої за кордоном збірки «Палімпсести» (Сучасність. 1986) ліг авторський список, надісланий поетом Н. Світличній і згодом нею ж підготовлений до друку. Відомі й інші не ідентичні списки — як авторські, так і зроблені друзями поета).

Це один з магістральних образів у поезії Стуса. Образ-айсберг, що росте вглиб. Передусім — момент суто технічний. Поезії ці творилися у вкрай несприятливих умовах, рукописи забирали, виникала загроза, що їх буде спалено. Пам'ять зберігала багато, але не все. «Починати завжди все спочатку, — писав він, — то Сізіфова праця, яку я маю dokonувати». Звідси — різні варіанти, так би мовити, нові узори по старій канві, коли давніші тексти проступають крізь написане пізніше. Та й сама доля Стуса, його «дорога болю» має в собі щось від палімпсестів. Мав мужність стерти звичну, таку, «як у всіх», життєву дорогу й «написати» собі нову, яка вела (і він це розумів) на Голгофу.

У поезії Стуса весь час накладаються різні стани душі, які, на перший погляд, заперечують, «стирають» один одного. Але ж ні, той попередній стан прочитується як давніший текст у палімпсестах, зумовлюючи особливу природну його глибину й багатовимірність. І, нарешті, образ палімпсестів розпросторюється (якщо вжити одне з улюблених Стусових дієслів) на долю,

історичний шлях України. То своєрідна «Книга битія» українського народу, в якій стерто стільки важливих «текстів».

В одному з найглибших філософських віршів **«За читанням Ясунарі Кавабати»** — виразні відгомони східної філософії. У таких специфічно японських «чотирьох татамі», на яких «розпросторюється» душа поета, вгадується знак хреста. Дорога до Бога для Стуса — «все-дорога». Не раз зринають у його поезії символика «високого вогню», мотиви богообраності й жертовності. «БОГ» І «Україна» в його душі й в поезії творять двоєдине ціле. Для поета Україна — не просто образ рідної землі. Це неодмінна складова його душі, яка водночас і приносить страждання, і лікує.

Поетичне слово Стуса — в кращих своїх проявах — енергійне, м'язисте, гранично виразне попри безперечну ускладненість і рафінованість його словника, сповнене внутрішнього вогню, щомиті готового вибухнути. Найкращі здобутки поета постають на гребені зіткнення, з єдності протилежностей: з одного боку, несамовита пристрасність, нагнітання, злет (**«Ярій, душе»**), з другого — філософська заглибленість, розважливість.

Стусове «самособоюнаповнення» — значною мірою вимушене, зумовлене життєвими обставинами, та водночас у ньому головна опора поета. Внутрішнє світло осяває зовнішній морок. Недаремно одна зі збірок Стуса, що вийшла на Заході, має назву **«Свіча в свічаді»**.

Стус — поет інтелектуальний, поет читаючий, що свідомо, цілеспрямовано й критично опанував досвід світової поезії, та й не тільки поезії, багато у нього перекладів: з Рільке, Гарсія Лорки, з Гете, Б. Брехта, П. Целяна, з Малларме, Райніса, Цветаєвої.

У процесі творчої еволюції смаки й уподобання поета мінялися. Так, була «епоха Пастернака», потім прийшли інші зацікавлення — Свідзинський, Бажан, італійці — Унгаретті, Квазімодо. Освоювалися, трансформувалися у Стусовій поезії і своєрідне тичинівське «соняшнокларнетівське» начало, і здобутки Бажана періоду «Гофманової ночі». Та особливе місце у поезії Стуса належить досвідові Т. Шевченка. Це щось незмірно вагомніше від суто літературного впливу. Поезія його вся пройнята більш або менш відчутними, очевидно, підсвідомими ремінісценціями з Шевченка, вони проступають, як «пратекст» у палімпсестах.

Поезія Стуса — цілісний поетичний організм зі своїми сталими образно-смісловими комплексами. Тут своя улюблена лексика, свої поетизми. Попри загалом традиційні поетичні форми, яким Стус віддає перевагу, його не можна вважати поетом власне традиційним.

Чимало його віршів явно належать до так званої герметичної поезії — і **«Молочною рікою довго плив»**, і **«Змагай, знеможений життям»** та й такий шедевр, як **«Гойдається вечора зламана віть»** тощо. Ступінь герметичності в кожному конкретному випадку різний, та загалом то поезія складна й рафінована, поезія для втаємничених — «хай святиться ця маячня...».

У Стуса поруч сусідують і своєрідно підтримують одне одного різні за стилістикою, за характером образності вірші. Глибока філософська ускладненість **«Гойдається вечора зламана віть»** — і фольклорні інтонації

«Два вогні горять», своєрідний символічний примітив «Синіє сніг по краю серця» — і прозора розважливість, і тамований біль «За читанням Ясунарі Кавабати»:

*Як то сниться мені земля,
на якій лиш ночую!
Як мені небеса болять,
коли їх я не чую.
Як постав в очах мій край,
наче стовп осіяний.
Каже: сина бери, карай,
він для мене коханий.*

Є в його доробку чимало поезій, написаних вільним неримованим прозовіршем. Маємо підстави гадати, що в своїх останніх поезіях, об'єднаних у збірці «Птах душі», яка лишилася за ґратами (її не віддали рідним після смерті поета), він повернувся — на якісно новому рівні — до такої стилістики. Стусового «Птах душі» бачив і читав його друг і співв'язень Василь Овсієнко, котрий згадує, що вірші були написані переважно верлібром. «...Стихія Уїтмена — вільного прозо-вірша, геть вільна, геть чутна до найменших модуляцій настрою — теперішня стихія», — писав Стус у 1983 р. Свого «Птаха душі» характеризував як збірку «відчайдушно-прозову», майже без пафосу, неримовану, сумно-спокійну, без надриву, стоїчну. Себто поет умів бути різним, і форма задавалася станом душі, потребою художнього самовираження.

Усе життя поет використовував свій широкий арсенал поетичних засобів винятково різнобічно; жоден період не виокремлює певний інструмент як важливіший. Втім, у листах до рідних останніх років Стус висловлював думку про те, що йому «не личить римувати» — мовляв, це дитячі забавки. З цим певною мірою узгоджуються свідчення очевидців про те, що остання, втрачена збірка «Птах душі» майже цілком була написана верлібром. У листах до рідних (від 1.08.1982) зустрічаємо також нарікання на Рільке, якого поет тривалий час високо цінував: «пізній Рільке, тут «алмазний хміль душі» змінився на кристали роздумів — і то такі втрати, такі знахідки. Здається, трохи він мені вже стає докучливий — Рільке. Надто вже він безплотний, надто — не від життя, сказав би я ще — грішний чистотою своєю в світі по страшній війні 1914-18 рр., про яку йому не ходило, здається». Іншу літературну любов — Гете, Стус проніс через усе життя.

Ім'я Стуса увійшло в нашу історію як важливий чинник національного пробудження й самоусвідомлення, стало символом духовної незламності й свободи. На часі глибоке пізнання власне поетичного доробку цього самобутнього митця, і не лише в українському літературному контексті.

III. Перекладацька діяльність Василя Стуса

За життя в Україні про нього знали ті, хто був причетний до української літератури і то не всі, а також слухачі іноземних радіоголосів. Знали здебільшого як про політв'язня, який пише вірші. На Заході огром стусової поезії оцінили швидше. Там раніше зрозуміли, що йдеться про одного з найгеніальніших українських поетів ХХ століття. Не випадково того ж таки 1985 року Стус висувався на здобуття Нобелівської премії з літератури, якої однак вже не міг отримати, бо ж посмертно ця премія, як відомо, не присуджується і не вручається.

В обсязі стусової спадщини помітне місце посідають не лишень вірші, статті, приголомшливі за силою листи, які по суті є щоденником його хресного шляху, а і переклади. Це все: вірші, листи, переклади, статті творять органічну цілісність, яку і можемо назвати феноменом Василя Стуса. Зі спогадів Михайлини Коцюбинської: «Переклад займав саме велике місце в житті Василя Стуса. Він для нього мав екзистенційне значення, особливо в тих умовах, в яких він жив і утверджувався і мусив працювати».

Він починав перекладами з Лорки. Не знаючи іспанської мови, вивчав її потрошку. В ці переклади під псевдонімом Петрик з'явилися в середині 60-тих років, вже тоді, коли власним іменем він не міг уже підписувати своїх творів.

Серед перекладів Стуса це переклади з німецької поезії, оскільки він знав добре німецьку мову. З тих німців ХІІІ ст., з німецьких експресіоністів, поетів ХХ ст., Пауль Целян, Боровський, Енцензбергер, переклади з Брехта. На першому місці, звичайно, кількісно і якісно і за тим місцем, за яким вони займали в житті Стуса переклади з Гете і Рільке.

Переклади з чеської, з білоруської, з російської Буніна і Брюсова. Є гарний переклад єврейської поетеси Рагель. Особливе значення для Стуса мали переклади з Гете і Рільке.

Коли його арештували, то вдалося в СІЗО передати томик Гете. Це допомогло йому витримати. За 8 місяців перебування в СІЗО дуже багато він перекладав цього поета. Його власна творчість, цей зошит, називався «Час творчості» словами Гете.

Коли його вже після суду відправили в табір, то перший лист написаний дружині був такий: «Як здоров'я». Якись реалії свого побуту вміщувались на сторінці, а далі 10-12 сторінок переклади з Гете.

Я, сіромаха, заздрю вам, Бароне: ваші гаразди. Не сором мати й королям. Всі ваші ниви – хоч куди, Вам батько пишний палац звів. У нетрях вікових лісів.

Та й ви, бароне, мовить слід, Здається, заздрите мені, Кому природа з давніх літ. Не відмовляла в таланті. А що не скористав я дар – Пусте: хоч злидень – не бідар.

Ну, а тепер, бароне мій, Залишмо все отак, як є: Ваш рідний батько – багатій, А в мене добра мати є! Отож, бароне, жоден з нас. Хай на чужий не заздрить титул, Без вас обійдеться Парнас. Так, як без мене ваш капітул.

Ці переклади із Гете, Рільке допомогли створити в тих нелюдських умовах перебування в таборі та і в засланні, в другому таборі таку видимість нормального творчого життя, створити те, що Світличний назвав «Парнасом».

Дивовижне таке складається враження, коли маєш перед собою переклади Стуса і його листи. Мов би людина спокійно сидить на своїй роботі і перекладає. В листах до дружини дає переклади з Гете, з Рільке зі своїми якимись запитаннями. Дружина передає все це на рецензію Кочурові. Кочур робить свої зауваження. Леоніда Світлична переписує своєю рукою ці зауваження. Стус реагує на ці зауваження. Мовби нормальний творчий процес.

Стус писав, що взагалі найкраще було перекладати Рільке в карцері, але ж туди не дають паперу і олівці. Михайлина Коцюбинська розповідала: «Перекладав він Гете, йому потрібні були уточнення про олександрійські вірші. Він звернувся мене. Я йому написала схему віршування. Але схема, такі спеціальні значки, якими позначається наголошений склад, довгий склад. Зрозуміло, що це якийсь тайнопис, цензура лист заборонила. Тоді він попросив мене, я повторила. На полях цього листа написала звернення: «Товаришу цензоре, це схема античного віршування. Такий то значок означає те, такий то те».

От диво – цей лист дійшов. Переклади з Рільке мали особливе значення для Стуса. Тут можна говорити про якусь спорідненість душ, глибинний такий перегук. Сама індивідуальність Рільке відповідала уявленням Стуса про поезію, про вірші, сповнені самих себе. Є приблизно такі висловлювання і у Рільке і у самого Стуса.

Або Стус писав, що поезія – це розкошування як особистості. У Рільке він знаходив все це. Вся поезія, а це такий був бастіон для власного Я, якийсь панцир захисний проти цієї дійсності. Допомогла ця поезія вижити і зберегти і утвердитись, ті принципи, які він сповідував: пряmostояння і самособоюнаповнення.

Йому несила втомі подолати од миготіння нескінченних грат. Неначе світ – це грати, грати, грати, помножені в очах увостократ. Легка його ступа м'яка і пружна, затиснена в малесенький обруч, - мов танець сили, зібганої кружно довкола волі, що крутіша круч. І тільки інколи спаде запона з очей – тоді у

нього світ зайде, пройнявши тіло, шалом повне, а серця досягне – і згубить слід.

Процес перекладання в тюрмі був надзвичайно складний, переклади і листи постійно вилучалися, не було гарантії, що їх повернуть. Поет мусив весь час обстоювати своє право на роботу. Той вірш Рільке, який прозвучав, який в оригіналі називається «Пантера», а у Стуса «Барс», безумовно, перегукується з його ситуацією, з ситуацією за ґратами, ситуацією роботи в абсолютно нелюдських умовах.

**Ну й химерує лжа життєва! Правду мурує? З брехень? – Ова!
Жили вузлами в'язи – це й є справжнє життя твоє.**

Ніби в житті лежиш: дзвін, плин. Все, небожителю, геть все – лжа!

Вже і за жимолостю – Тим і радій! – Жаль.

**Не жури мене, друже, і не кори – нам зачаровано душ став.
Отже, чоло в сон занури, бо ж – нащо співав?**

**До білої книги твого німоття, до глини воль твоїх спроквола
покірно схиляю улам чола, бо ж долоня – життя.**

У житті з концтабору до рідних сам поет так коментував цей переклад «Треба спочатку встановити, що перекладати. У Цветаєвої: «Неподражаемо лжет жизнь, сверх ожидания, сверх лжи, но по дрожанию всех жил можешь узнать жизнь». Чи зміст? Але у цьому вірші змісту, сказати б нема. Замість словесного змісту, є зміст звукозапису звуковий, зміст інтонації як завжди шаленої, скаженої Марини. «Во ржи, во лжи, жимолость, не жури, заморози». Оце і треба перекласти – ланцюг звуків, зберігши грацію вірша.

Це Стусові вдалося. Це було в листі від 12 червня 1983 року. Вже в наступному листі до рідних від 9 вересня пролунала фатальна звістка «Тепер офіційно оголосили, що мені заборонили до кінця строку висилати в віршах свої листи і переклади». Тобто претензії вже ставлять не до змісту а до поезії взагалі, щось схоже на Шевченка: «Ні пісать, ні рісовать». Правда, сказали, що перекладай собі, а все написане ми будемо збирати в особистих речах і віддамо. Чи віддадуть перед звільненням з табору.

МОЇ МЕРЦІ. Тільки в них – остання втрат моїх межа, де вже й смерть не встромить гострого ножа. Краєм повечір'я заламалась путь. Стрінуть мене мовчки, нишком проведуть. В них – одна спонука і принука є: що навік пропало – тільки те й моє.

Коли Василь Стус загинув, рідні насамперед поспробували повернути ці вивершені остаточні версії перекладів, на жаль не вдалося. І оригінальні вірші останнього періоду. За підрахунками Дмитра Стуса, дослідника творчості свого батька, понад 100 перекладів з Рільке так навіки і залишились в архівах.

Де вони зараз? Чи досі припадають порохом в архівах ФСБ, а чи були знищені під час ліквідації концентраційних таборів нікому невідомо.

Переклад для української культури завше був більше, аніж переклад. Це був спосіб ствердження, модерності, повновартості української культури. Відтак така вага європейської поезії для Василя Стуса, вага, яка з часом лише зростала. Адже ще в грудні до арешту, закінчивши варіант збірки «Зимові дерева» поет написав відому передмову «Двоє слів читачеві», в якій, зокрема, йдеться про його поетичні уподобання, не лише ранні (Рильський, Вергарн, трохи згодом Бажан і Пастернак), але й пізніше: «Нині найбільше люблю Гете, Свідзинського, Рільке. Славні італійці (те, що знаю). Особливо Унгаретті, Квазімодо»

Як зазначає Дмитро Стус: «Рільке, Гете. Пастернак, італійські поети – емігранти середини минулого століття, Толстой, Цветаєва, Пушкін, Камю, Кіплінг – ось ті персонажі, яких можна назвати найближчими друзями поета в ув'язненні та на засланні. Водночас із-поміж українських культурних діячів згадати майже нікого, окрім його нечисельних друзів, які – так, як і він, надсило – відстоювали право української культури на існування»

Сьогодні, складаючи данину шани великому українському поетові, великому українському патріотові Василеві Стусу не можемо не оминати і огрому його перекладацької творчості, яка стала органічною частиною того явища, яке називається Василь Стус.

Переклади Василя Стуса з російської мови привернули увагу Т. М. Михайлової. На думку дослідниці, перекладацький доробок з російської мови має посісти значне місце в його спадщині з урахуванням неповноти його охоплення навіть на теперішній час. Важливою є також думка дослідниці про те, що поет цікавився творами тих письменників, які належали до літературного канону, були яскравими особистостями. «Для Стуса-перекладача було важливим прагнення максимально відтворити оригінал на рівні образної системи, зберігаючи при цьому його інтонаційну специфіку, зокрема: віршовий розмір і ритм. Тому можна говорити про високий ступінь еквілінеарності (дотримання кількості рядків) та еквіритмічності (точна передача ритмічних особливостей кожного окремого вірша оригіналу)». Отже, перекладацька діяльність Василя Стуса була предметом наукових студій багатьох учених.

Перекладацька діяльність у в'язнично-табірний період життя була основою стійкості, завдяки усвідомленню своєї місії наповнювала сенсом його буття. Вивчення іноземних мов та створення художнього простору завдяки захопленню перекладацькою діяльністю, як зауважує дослідник творчості Т. М. Михайлова, були необхідні, щоб «абстрагуватися від невтішної реальності в'язниці». Розширення свого духовно-життєвого простору завдяки входженню у чужі художні світи стало порятунком для ув'язненого поета з безкомпромісною позицією, можливістю створення власного художнього світу. Знесилений пошуками «обґрунтування своєї життєвої настанови», він знаходив сенс життя в осягненні вічного.

IV. Василь Стус і Валентина Попелюх: українські Орфей та Евридика

*Любов — то, може, єдина справжня квітка,
подарована людині Богом. Тільки в любові людина розумна.
І навіть: що більше, дужче любиш — то розумнішаєш.
Інших квіток, кращих за цю, квітку любові, я не знаю.
Василь Стус (з листа до сина)*

Кохання як стан — той імпульс, що активізує мистецьку уяву і народжує, здебільшого, лірику, котра має певні жанрові ознаки.

Стосунки поета з жінками, і особливо значення шлюбу з Валентиною Попелюх, досліджував Дмитро Стус, опираючись на широку фактологічну

основу. Специфіку взаємин В. Стуса з дружиною висвітлювали у своїх студіях і мовознавець С. Богдан, М. Коцюбинська, Д. Стус, аналізуючи життєвий шлях та епістолярій митця.

Літературознавець Михайлина Коцюбинська вважала, що це була доля, описавши свої враження від Валентини: «Глянувши на неї я зрозуміла, що ця людина не тільки для танців, але й така, що принесе йому (Стусові) у лікарню їсти». Дружина стала Стусові справжнім другом у житті. Їй перший він читав свої вірші і її думку вельми цінував».

Теплий вересневий київський вечір 1964 р. Валентина Попелюх поверталася з роботи. Київський метрополітен. Людський натовп. Сотні киян поспішають у своїх справах. Штовханина. Хтось штовхнув її в плече. «...Колись випадково я була в центрі. Мені треба було чогось. Після роботи я туди побігла. Вже поверталася. Зайшла на Хрещатику в метро і собі їду на ескалаторі. Раптом хтось штовхнув мене у плече. Я так глянула на нього: що це ще таке? І побіг... Він взагалі так літав. Я стою, а він побіг. Полетів... Потім я вийшла до електрички, що в мій бік. Дивлюсь: він тут теж ходить. Потім ми, здається, сіли в різні вагони, я навіть не пам'ятаю. Ще, думаю, біг і крилом зачепив...», — згадувала Валентина Попелюх.

Вони все ж таки зустрілись. Святошино. І знову Він – «Поет за покликанням і Божою ласкою, філософ і естет за складом розуму», її Орфей, але про це вона уже дізнається згодом. «Доїхала до Святошино і пішла додому. А у нас був величезний двір у Святошино на четвертій просіці. І вже я підходжу до воріт, озираюся: стоїть. Він ішов за мною якимось так, що я й не бачила. Вирішив, що можна піти... Якимось ми познайомилися. ...ми в шістдесят четвертому десь так в кінці літа познайомилися... Це, видно, така вже доля...» (зі спогадів В. Попелюх)

Свій вибір коханої, дружини, матері майбутнього їхнього первістка, зі всієї глибини своєї надчуттєвої натури В. Стус у розмові з Р. Корогодським умотивовував так: «Я маю женитися і вона має бути моїм єством, мною».

Так доля звела 26-річного аспіранта Інституту української літератури імені Тараса Шевченка Василя Стуса та 26-річну Валентину Попелюх, інженерку Київського механічного заводу. І хіба можна було не захопитись цим високим, струнким, зрілим юнаком, з гордо поставленою головою і сильним густим баритоном, з красивим, чоловічим, сказати б, скульптурним обличчям. Коли він розмовляв з друзями, воно сяло добротою і ставало надзвичайно гарним. Коли ж говорив з ворогом чи нищою людиною, уперед виходило підборіддя, і очі ставали колючими й такими, як у людини, котра бридкується жабою. Він міг не сказати ні слова, але одного такого погляду вистачало, щоб тюремники відправляли його до карцеру «за оскорбление начальства», – зі спогадів В. Чорновола. «Його чи то римський, чи скіфський профіль обличчя гармонував і виражав сутність натури... Взагалі, постать Василя завжди викликала у скульпторів і художників бажання негайно перенести його образ на полотно, втілити в глині чи бронзі».

«...Високий на зріст, худорлявий, струнка тверда постава, рішучі колючі очі з-під густих нахмурених брів, різкий цілеспрямований профіль, гострий, допитливий розум, безмежна закоханість у слово материнсько-батьківське, бентежна тривога за його майбутню долю», «серед цієї маси молодого народу мою увагу, та й не тільки мою, одразу привернув високий хлопець з виразним бліднуватим обличчям, короткою чорною зачіскою і трохи незвичним, гострим на слух прізвиськом Стус. Найбільше вражали в портреті цього хлопця темно-карі, а скоріше чорні гарячі очі, тонкі губи, різко випнуте підборіддя. Якийсь медальйонний профіль молодого Данте або нашого Кармелюка»

Психолог за фахом Михайло Горинь на прохання інтерв'юерів Станіслава Чернілевського та Богдана Підгірного подати з психологічної позиції портрет Стуса, зауважує: «Ви знаєте, це був такий гордий орел, абсолютно не пристосований до тюремного життя. А тюрма була місцем, де можна було гнути і ламати людські характери. ...Василь не розумів, що значить пристосовуватись до тих умов. Василь був такої думки, що якщо постійно не йти «на прю», то він щось утрачає як поет». Він постійно йшов на двобій. Він постійно хотів, аби його душа пружинила тим сатрапським умовам, в яких він знаходився. Він не допускав, щоб хтось собі дозволив з погордою до нього поставитися. І ота незалежна поза, почуття таке велике

власної гідності, оце таке леліання що мав від Бога і який він боявся втратити. Це, я вважаю, ті цінності, які його зберігали як справді незалежну людину».

На початку грудня 1965 року Василь Стус бере шлюб із Валентиною Попелюх. Про цю важливу подію в своєму житті Валентина згадувала наступним чином: «Ми думали: «Розпишемося, навіщо нам те весілля. Нам по вісімнадцять років, чи що». У листопаді наступного року в родині з'явиться син Дмитрик.

4 вересня в кінотеатрі «Україна» на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків» Василь Стус підійшов до мікрофону і проголосив приблизно таке: «В Україні без пред'явлення обвинувачень почалися арешти творчої молоді. Це нагадує 1937 рік...» Він же звернувся до залу з пропозицією: в знак протесту прошу стати. Зразу ж увімкнувся різкий та голосний звук – вочевидь, хтось був насторожі. І ось це швидке включення сирени переконує, що задум організаторів протесту був відомий кагебістам.

За участь у цій акції його відраховано з аспірантури з формулюванням: «за систематичне порушення норм поведінки аспірантів і співробітників наукових установ». На цьому «нормальне» життя скінчилося. Почалися поневіряння, випадкові роботи для заробітку, постійна загроза звільнення або «за власним бажанням», або «за скороченням штатів».

У січні 1972 р. відбувається перший арешт Стуса. Вирок суду: 5 років таборів і 3 роки заслання. На судовому процесі його зраджує один із близьких друзів. У дружини через переживання серйозно погіршується стан здоров'я, лікарі навіть підозрюють появу сухот. Відтак її кладуть на обстеження в туберкульозний диспансер. На щастя, діагнозу не підтвердили. У семирічного сина проблеми із серцем. Лікарі з клініки Амосова радили зробити хлопцеві операцію. Але на цю операцію в сім'ї Стусів не було грошей. Сам Стус ще до ув'язнення мав виразку шлунка. У 1975 р. під час перебування в таборі в нього сталася перфорація виразки. Згодом він жартував, що має тепер зеківський шлунок – якраз для тюремної порції баланди. На початку жовтня Стус вступає до Української Гельсінської Групи. Сама група була утворена в листопаді 1976 р. Її члени своїм завданням ставили стежити за тим, як в УРСР дотримуються прав людини. На час повернення Стуса із заслання всіх учасників групи було кинуто за ґрати.

У травні 1980 р. Стуса арештовують удруге. За рішенням суду він отримує 10 років таборів і 5 заслання. Від листопада 1980 р. Стус відбуває покарання у таборі особливого режиму поселення Кучино Пермської області. Його стан здоров'я далеко не найкращий. Усі роки поневірянь, ув'язнень, коли навіть рідний батько не підтримував сина, його надійною життєвою опорою полишалась його «попелюшка», як лагідно він її називав. Можливо, без усвідомлення В. Стусом цієї вірності його хрест був би набагато важчим. Як він зізнається, єдине опертя для нього в світі – дружина та її кохання.

У біді

**вже напівмертвий, я в тобі єдиній
собі вертаю певність, що живий,
і жив, і житиму
Неначе стовп огнений,
мене ти з себе викликаєш, надихаєш
забутим, згубленим, далеким, карим
золотим.**

**Золоті, брунатні, карі очі
Йдуть зовсібіч на мене. І беруть
у свій полон.**

Уже після того, як В. Стус опинився за ґратами, кадебісти настирливо пропонуватимуть Валентині розлучитися із чоловіком. Вони навіть намагалися вплинути на неї через її батька. Валентина давала Стусові велику моральну підтримку аж до самої його смерті. Вона є адресатом не лише чималої кількості чудово написаних листів Стуса, а й уявним співрозмовником у великій кількості віршів поета.

Стусові листи до коханої дружини Валентини Попелюх створювалися в екстремальних умовах багатолітніх розлук, в ув'язненні й на засланні. Сувора «дозованість» листового спілкування «в зоні» закономірно унеможлиблювала частотніші епістолярні діалоги, що й спонукало Василя Стуса до встановлення особливого епістолярного режиму – 2 листи до родини: «Мам! До Вас я писатиму з початку місяця, а до Валі – після 15-го!».

Стусові листи до Валентини Попелюх – це «свідчення чистої подружньої любові, для якої не існує відстаней і завад, любові-вірності-поваги знаходить свої, ніде не позичені слова у звертаннях до дружини, слова, що просто-таки фізично випромінюють ніжність, співпереживання».

Це листування відтворює особливе, побожне ставлення до Жінки-Коханої, Друга і Матері. Це виявляється передусім у стилі спілкування, у виборі незвичних для української мови виразів і творенні власних, які відтворюють підкреслено шляхетне й величально захоплене ставлення і поклоніння перед її мудрістю й чистотою.

А чого тільки варті Стусові звертання до дружини, які відзначаються урочистістю й особливим ставленням до неї. Скільки у них ніжності, турботи, закоханості й захопленості: «богине моя», «Богородице», «солодка моя», «ласкавочко моя», «Зозулько моя садова».

В. Стус цінував її розважливість і тому «цілком покладався» на її «ясний і розсудливий розум», до того ж вважав, що вона «куди мудріша за навісного чоловічка». Для Стуса Валя була «найбільшим світом», «обрієм, світом безмежним», «масштабом світу». А з роками дружина, за його твердженням, все кращала «Очима. Душе. Квіткою серця. Уся Ти перетворюєшся на Цнотливе Серце, яке я чую – як зірку в небі». До того ж він був переконаний,

що «Любов – то, може, єдина справжня квітка, подарована людині Богом. Тільки в любові людина розумна...».

Такою він вимріяв її, такою створив її за найвищими взірцями української й світової культури. «В. Стус свою дружину, – писала Михайлина Коцюбинська, – ... домислювавши узагальнював і підносив на якийсь п'єдестал». Однак В. Стус умів любити, але ніяк не вифантазовувати на порожньому місці. «Третім оком», яке так розвинуто в експресіоністів», він зумів продивитися те, чого інші, можливо, й не побачили б. Це була якась «любов Орфея до Евридики. Він її й страждання любив».

Уже стало майже хрестоматійним висловлювання В. Стуса про те, що «наше з Тобою життя теж стало часточкою історії нашого народу. Пишаймося тим, що Бог поклав на нас цей хрест – і несімо його гідно. Бог просто забрав у нас будні, а залишив – свято. Свято високого болю, почесного тягара, врочистість розлуки й празникові миті зустрічей. А буднів у нас (двох) – нема, слава Богу». «Мої згадки про історію – правдиві. То пусте – хто її пише. А вона залишить нас із Тобою – в своєму тексті. Бо ми є добро, а вони труха і гниль. І в цьому – найбільша стаття нашого оптимізму».

***Ми разом поєднаємось серцями,
Відступляться обожнення і гнів
Перед Тобою, Матере і Діво, перед
Тобою, Друже і Жоно.***

Відбуваючи покарання, Василь Стус полишив цей суєтний світ у ніч з 3 на 4 вересня 1985 р. у карцері колонії особливого режиму с. Кучино Пермської області.

«Мені здається, що Україні – вся жіноча, жіночна. Що українські чоловіки не на рівні геніального жіноцтва свого. Українські пісні – все жіночі голоси. А чоловічі – чого вони варті в гамі почуттів, настроїв, почувань? Справді, це муза Безчоловіча, безлицарна, туга її жіноча. Сила її – жіноча. Мужність її – жіноча так само. А що чоловіки?» – писав В. Стус в одному із листованих коментарів-одкровенень з Михайлиною Коцюбинською.

Ніжність, витонченість почуття, уміння побачити найменший порух уст, відтінки усмішки, відокремити кожну сльозу і визначити її форму, зауважити мікротінь у очах коханої, відчувати її серце і думки на відстані – все це те, що було визначальним у коханні Василя Стуса до Валентини Попелюх, голубині, що розкрилила два крила.

І Мужем, хлопчиком, дитиною «його» до неба вознесла та яка гідно й віддано пронесла свій хрест – Дружини – Поета, що не скорився, а величчю свого жертвовного життя став Прикладом своєму гнобленому народові Величі і Краси Українського Незламного Духу.

V. Нескорений ПроRock. Василь Стус

ВАСИЛЬ СТУС

У будинку звукозапису українського радіо в Києві відбулися концерт-присвята Василю Стусу і презентація альбому на вірші поета за участю відомих українських музикантів.

Альбом презентували народні артисти України Тарас Компаніченко, ТЕЛЬНЮК: Сестри та Марія

Бурмака; гурти «Хорея Козацька», «Fata Morgana UA», «Очеретяний кіт» і дует «BeTwins», а також виконавці Сергій Василюк (рок-гурт «Тінь Сонця»), Сергій Файфура, Орест Криса (гурт «Сонячна машина»), Ольга Гриськова, Неля Франчук, Григорій Лук'яненко, Таня Ша, Василь Живосил Лютий, Северин Данилейко і Наталія Прокопович.

Знаково, що відкрив концерт поетичний театр «DSP» уривком з вистави «Стусанина» на 19 віршів Василя Стуса. А після концерту знімальна група фільму «Заборонений» отримала премію переможця кінофестивалю «місто мрії».

«Нескорений ПроRock» - це не просто концерт пам'яті Василя Стуса, а великий культурно-просвітницький проєкт Громадської спілки «Творче патріотичне об'єднання «Музичний батальйон»». Проєкт «Нескорений ПроRock» – серія альбомів пісень на вірші видатних українських поетів. Його мета – популяризувати постаті української культури, чиї творчість і життя й досі вчать нас патріотизму, любові, людяності, красі; нагадати суспільству про їхні громадянські звершення й водночас показати їхні людські якості, мрії, пристрасті.

Перший у серії – альбом на безсмертні вірші визначного українця, дисидента, борця за Незалежність України Василя Стуса. Збірка складається зі співаника та CD-диска, містить 16 віршів-пісень із текстами й акордами. Автори ідеї проєкту «Нескорений ПроRock» – Олександр Юрков та Ігор Роман, фронтмен рокгурту «Fata Morgana UA».

«Одного дня взяв до рук гітару, і майже одразу з-під пальців сама собою з'явилася цікава послідовність акордів, на яку тут же народилася мелодія, що здалася мені приємною і водночас драматичною. Трішки помурчавши і запам'ятавши її, я замислився над текстом. Про кохання? Та ні – захотілося відчувати мелодію глибше, тому вирішив ненадовго відкласти гітару. Відкриваю фейсбук і бачу допис: «Сьогодні, 4 вересня – сумна дата смерті Василя Стуса». Одразу – імпульс перечитати його поезії. Першим на очі потрапляє

вірш «Отак живу, як мавпа серед мавп». Беру гітару і починаю співати – лягає ідеально! Ось так, майже миттєво й народилася ця пісня», – розповідає зі сцени під час концерту Ігор Роман, співавтор ідеї проекту, фронтмен рок-гурту «Fata Morgana UA».

*Гурт «Fata Morgana UA»
із піснею:
«Отак живу, як мавпа
серед мавп»*

«Це сталося давно – понад 20 років тому. Наше входження у творчість Василя Стуса. Не входження, а повноцінне занурення в його поезію, листи, фотографії, голос. Його поезія, така потужна, така неймовірно прекрасна і складна, здалася нам органічно нашою і рідною, тож співати пісні на його вірші стало потребою, лікуванням, оздоровленням. Василь Стус змінив нас, змінив назавжди. Дякуємо йому за силу, яка в нас тепер є і вже залишиться на все життя», – діляться під час підготовки проекту народні артистки Галя і Леся Тельнюк.

Галя і Леся Тельнюк

А Роман Кріль, автор музики до кількох творів, при відкриває завісу самого творчого процесу: «Потужна поезія, така, приміром, як у Василя Стуса,

не завжди дається як пісня, принаймні у сучасному стереотипі «вирівняного» приспіву-заспіву. У мене, як автора, це так. Динаміка вірша може потребувати зміни темпу, тональності, інтонації, а отже – мелодії, складатися з більшої кількості речень і фраз. Музику для подібного матеріалу я проспівав на диктофон після гарного важкого дня. Просто «полилося»... Книжка була поруч, і закортіло ц зробити. Сподіваюся, слухачеві сподобається те, що вийшло».

«Митець потрібен своєму народові та й усьому світові тільки тоді, коли його творчість зливається з криком його нації», – писав сам Василь Стус. Переповнена зала глядачів будинку звукозапису – яскраве свідчення того, що твори великого Генія сьогодні актуальні як ніколи. Поки читають вірші Василя Стуса – живе його діло і поширюються його ідеї. А тепер Стуса можна не лише читати, а й слухати.

Марія Бурмака
виконує пісню «Верни
до мене, пам'яте
моя»

Його боялася радянська влада й двічі садовила за ґрати.

Його твори забороняли як антирадянські, і табірні наглядачі щоразу вилучали й нищили їх.

Його називали особливо небезпечним рецидивістом і, зрештою, згубили в карцері...

А увесь Світ вважав його геніальним модерновим поетом.

І хоча пройшло вже майже 35 років із дня його смерті – творчість нескореного пророка не забута, а навпаки – надихає митців на створення нових і нових музичних творів на його вірші.

VI.Справа Василя Стуса, сорок років потому

Заборонена судом книжка про суд над Василем Стусом ще раз довела: цензура і українці – явища несумісні, якщо хто не знав.

За словами автора, – Вахтанга Кіпіані, мета книги – змінити «плакатне» ставлення до Василя Стуса і людей, які його оточували. Зокрема Кіпіані заявляв, що **«Кримінальна справа Василя Стуса»** – це хроніка боротьби злочинної комуністичної системи з людиною, повної болю та гідності. Ми бачимо громадянина, правозахисника, творчу особистість, який чудово розуміє наслідки своєї «негнучкості» перед каральною машиною. І тим не менше, він іде до кінця.

У книжці зібрано архівні документи з кримінальної справи Василя Стуса, свідчення очевидців, листи поета з тюрми,

спогади його рідних та друзів. Крім власне архівних матеріалів, книжка містить статті укладача та дисидента Василя Овсієнка та інтерв'ю з останнім співкамерником поета, російським політв'язнем Леонідом Бородіним.

Обкладинкою книги є оригінал обкладинки першого тому справи поета в КДБ. Додано лише назву книги та портрет Стуса з цієї ж справи.

Міністерство культури рекомендувало прочитати книгу «Справа Василя Стуса» про поета дисидента Василя Стуса, доки з неї не видалили уривки про голову політради партії «ОПЗЖ» Віктора Медведчука. Про це на своїй Facebook-сторінці повідомив міністр культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко. «Творець «темників» вирішив знову виступити у звичній для себе ролі цензора та на допомогу йому прийшов український суд... Коротше, МКІП рекомендує книгу до читання. І поки справа буде в апеляції – особисто закуплю частину накладу для національних бібліотек», – зазначив міністр. За словами Ткаченка, хоч би якими емоційними були вислови автора, тепер про роль кума Путіна Медведчука у справі про засудження українського письменника знатимуть в рази більше людей. І це правда. Бо свідомі українці, всупереч забороні суду, протягом кількох годин після вироку викупили весь надрукований тираж і чекають на додрук.

У серпні 2019 року Віктор Медведчук подав позов із вимогою заборонити розповсюдження книги «Справа Василя Стуса» авторства історика і журналіста Вахтанга Кіпіані.

«Справа Василя Стуса» розповідає про українського поета-дисидента, якого було засуджено на 10 років та ще на 5 років заслання за статтю «Антирадянська агітація і пропаганда» у 1980 році. Віктор Медведчук з 24

вересня 1980 року виступав захисником у процесі над Василем Стусом, хоча сам поет від нього відмовився. За бездіяльності адвоката (а швидше, за його «сприяння») уже 2 жовтня того ж року Стусу зачитали вирок за «антирадянську діяльність і пропаганду», не давши виступити з останнім словом.

Сучасний вигляд бараку, де провів останні роки життя Василь Стус. Перше вікно зліва – карцер. Фото Василя Овсієнка.

У листопаді 1980 року Стус потрапив у табір особливого режиму в Пермській області в Росії, де помер 4 вересня 1985 року. За офіційною версією – від зупинки серця. Однак свідки заявляли, що всі ці роки над поетом знущалися, били, тримали у холодному карцері, через що Стус напередодні смерті оголосив про голодування. Є припущення, що його просто вбили наглядачі.

Через 40 років – 19 жовтня 2020 року Дарницький райсуд Києва зобов'язав автора книги «Справа Василя Стуса» журналіста та публіциста Вахтанга Кіпіані та видавництво «Vivat» видалити з твору інформацію про Віктора Медведчука та заборонити розповсюдження накладу до усунення прав голови партії ОПЗЖ, який був адвокатом Стуса за часів СРСР.

За даними Української правди, суддя Марина Заставенко присудила: «Цивільну справу за позовом Медведчука до Кіпіані та ТОВ «Віват» задовольнити частково».

Суд визнав недостовірними та такими, що порушують особисті немайнові права Медведчука, кілька фраз з книги:

- на сторінці 661 – «є фактом, що наданого, підтримуваного держбезпекою адвоката звали Віктор Медведчук»,
- на сторінці 664 – «Медведчук на суді визнав, що всі «злочини», нібито вчинені його підзахисним, «заслужовують на покарання»,
- на сторінці 664 – «він фактично підтримав звинувачення. Навіщо прокурори, коли є такі безвідмовні адвокати?»,
- на сторінці 7 – «розпинав поета призначений державою адвокат Медведчук»,
- на сторінці 663 – «шістка комуністичної системи адвокат Медведчук»,
- на сторінці 664 – «злочин перед поетом юрист Медведчук здійснив ще і тим, що не повідомив родині про початок розгляду справи».

Суд також заборонив поширювати інформацію, яка міститься у конкретних розділах книги та дозволяє ідентифікувати Віктора Медведчука як персонажа твору, у ЗМІ, на радіо, телебаченні та в Інтернеті. Протягом 30 днів ухвалу можна оскаржити в апеляційному суді. У видавництві одразу «Vivat» вирішили одразу приступити до апеляції.

«Український народ продовжує виборювати право знати свою історію – справжню, а не системно фальсифіковану державою-агресором з усіма її міфами та втаємниченням правди. На жаль, справедливість цього твердження ще раз доводить резонансне рішення суду щодо заборони книги «Справа Василя Стуса». Відтак суспільство змушене протистояти посяганням на свободу слова, як на основоположне право людини, без якого неможлива правова країна, у якій ми всі прагнемо жити», – написав предстоятель ПЦУ.

Висновок: завдяки вироку суду популярність книжки неймовірно зросла. В українському сегменті Фейсбук взагалі піднявся флешмоб #МедведчукМиНеЗабули, де його учасники публічно демонстрували куплену книгу.

Жити «відредагованим» минулим пропонує вже не перше рішення суду, ухвалене на користь позовних вимог Віктора Медведчука, зазначає видання DW. Судові рішення змушували видання «CN – Столичные новости» і «Український тиждень» вибачатися за означення політика як ідеолога темників, хоча є достатньо свідчень того, що «темники» для ЗМІ надходили з Адміністрації президента, яку він очолював у 2002-2005 роках. Медведчук позивався до Оксани Забужко, щоб суд визнав неправдивим твердження письменниці щодо причетності політика до провокацій проти Євромайдану 30 листопада та 1 грудня 2013 року, хоча його тодішня партія «Український вибір» весь час проводила акції з провокативними проросійськими гаслами.

«Можна сумніватися, дискутувати, не погоджуватися і заперечувати події, але навіть коли є сумнів щодо причетності до подій певної людини, чи привід це забороняти писати про те, що відбувалося? У людей є різний больовий поріг, як і різний поріг вразливості. Власне, оскаржувати в суді можна і варто неправдиві твердження, але чи можна за допомогою рішень судів коригувати минуле?», – коментує виданню Лариса Денисенко, українська журналістка і правозахисниця.

За її словами, суд першої інстанції не поставив крапку в процесі над книжкою. «Буде апеляція, можливо, касація, цілком можливо, що справа дійде до ЄСПЛ, адже аргументацію щодо наступу на свободу слова (стаття 10 Європейської конвенції з прав людини) можна відобразити у ґрунтовній правовій позиції. Виходячи із практики ЄСПЛ, в тому числі й стосовно України, буде надзвичайно важко, якщо узагалі можливо, обґрунтувати наявними висновками суду першої інстанції відсутність порушення Україною права на свободу вираження поглядів», – зазначає правозахисниця.

Нагороди та відзнаки

- 2019 — персональна відзнака директорки ГО «Форуму видавців» Катерини Шевченко на Форумі видавців у Львові-2019.
- 2019 — нагорода Черкаського книжкового фестивалю в номінації «Науково-популярна книга для дорослих. Есеїстика, публіцистика, мемуари».
- 2019 — члени Українського ПЕН-клубу включили «Справу Василя Стуса» до переліку найкращих книжок 2019-го, які з'явилися друком у вітчизняних видавництвах у категорії «Нон-фікшн».
- 2020 — книгу включено до номінантів на здобуття Національної премії України імені Тараса Шевченка 2021 року у категорії «Публіцистика, журналістика».

Твори Василя Стуса

Стус В. Вікна в позапрості : вірші, статті, листи, щоденникові записи : для ст. шк. в. / В. Стус. – Київ : Веселка, 1992. – 255 с.

Стус В. Дорога болю : поезії / В. Стус. – Київ : Радянський письменник, 1990. – 222 с.

Стус В. Зібрання творів : у 12 т. / В. Стус. – Київ : Факт. – 2008. – Т. 3 : Час творчості / Dichtenszeit /. – 2008. – 752 с.

Стус В. Золотокоса красуня : вірші / В. Стус ; упоряд. Д. Стус. – Київ : Слово і час, 1992. – 48 с.

Стус В. І край мене почує : поезії / В. Стус. – Донецьк : Донбас, 1992. – 295 с.

Стус В. Листи до сина / упоряд. О. Дворко, Д. Стус. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – 192 с.

Стус В. Листи у вічність... / В. С. Стус. – Донецьк : БАО, 2012. – 272 с.

Стус В. Небо. Кручі. Провалля. Вода / В. С. Стус. – Львів : Вид-во Старого Лева, 2016. – 409 с.

Стус В. Палімпсест : вибране / В. Стус. 2-ге вид. – Київ : Факт, 2006. – 432 с.

Стус В. Поетична спадщина : Біографія письменника. Тексти поезій. Аналіз творів поета. Зразки учнівських творів : посібник : 11 кл. / В. Стус. – Харків : Ранок : Веста, 2002. – 48 с.

Стус В. Феномен доби (сходження на Голгофу слави) / В. Стус. – К. : Знання, 1993. – 93 с.

Періодичні видання

«Василь Стус – видатний поет, герой України, символ незламного духу української нації // Українська літературна газета. – 2020. – 23 жовт. – С. 1.

Зятьєв С. За право бути собою / С. Зятьєв // Військо України. – 2018. – № 1. – С. 54-59.

Коляда І. Василь Стус і Валентина Попелюх: українські Орфей та Евридика / І. Коляда // Історія в рідній школі. – 2020. – № 4. – С. 36-41.

Лозинський А. «Як добре те, що смерті не боюсь я і не питаю, чи тяжкий мій хрест» / А. Лозинський // Українська літературна газета. – 2020. – 28 серп. – С. 3.

Наєнко М. Стус як пульс: таких поетів не можна «пояснити» раз і назавжди / М. Наєнко // Україна молода. – 2020. – 27 жовт. – С 10-11.

Овдійчук Л. Василь Стус як особистість: вивчення життєпису митця на основі критичного осмислення мемуарів, листів, документів / Л. Овдійчук // Українська мова і література в школі. – 2018. – № 2. – С. 19-25.

Павличко Д. Василь Стус / Д. Павличко // Слово Просвіти. – 2018. – 7-13 черв. – С. 10.

Паращук Т. Нескорений ПроРоск. Василь Стус / Т. Паращук // Українська культура. – 2020. – № 1. – С. 67-71.

Путіна О. Характер Василя Стуса як основа психотипу письменника / О. Путіна // Слово і час. – 2019. – № 10. – С. 3-14.

Сюндюков І. Живий Стус: штрихи до портрета / І. Сюндюков // День. – 2020. – 25-26 верес. – С. 4-5.

Цвіліховський В. «Остання краплина Стусової крові» / В. Цвіліховський // Дзеркало тижня. – 2019. – 26 жовт. – С. 15.

Швець Л. «Як добре те, що смерті не боюсь я» Василя Стуса: сучасна інтерпретація / Л. Швець // Українська мова і література в школі. – 2019. – № 5. – С. 28-30.

Шупта Д. Книга історичної правди / Д. Шупта // Українська літературна газета. – 2019. – 2 серп. – С. 19.

Електронні ресурси:

Біографія Василя Стуса [Електронний ресурс] // OnlyArt : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б м. : б. в]. – Режим доступу: <https://onlyart.org.ua/biographies - poets-and-writers/stus-vasyl-biografiya/> (дата звернення: 15.12.2020). – Назва з екрана.

Грабовський С. «Країна Інкогніто»: Василь Стус [Електронний ресурс] / С. Грабовський // Радіо Свобода : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – Київ, 2005. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/934750.html> (дата звернення: 15.12.2020). – Назва з екрана.

Нечипоренко М. Як Стус і після смерті повстав проти цензури [Електронний ресурс] / М. Нечипоренко // Укрінформ : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – Київ, 2020. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3120723-ak-stus-i-pisla-smerti-povstav-proti-cenzuri.html> (дата звернення: 16.12.2020). – Назва з екрана.

Овдаренко В. Василь Стус – на часі [Електронний ресурс] / В. Овдаренко // Радіо Свобода [сайт]. – Електрон. текст. дані. – Київ, 2020. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/2192592.html> (дата звернення: 21.12.2020). – Назва з екрана.

Мені зоря сіяла нині вранці

Мені зоря сіяла нині вранці,
устроєнена в вікно. І благодать —
така ясна лягла мені на душу
сумиренну, що я збагнув блаженно:
ота зоря — то тільки скалок болю,
що вічністю протятий, мов огнем.
Ота зоря — вістунка твого шляху,
хреста і долі — ніби вічна мати,
вивищена до неба (від землі
на відстань справедливості) прощає
тобі хвилину розпачу, дає
наснагу віри, що далекий всесвіт
почув твій тьмяний клич, але озвався
прихованим бажанням співчуття
та іскрою високої незгоди:
бо жити — то не є долання меж,
а навикання і самособою — наповнення.
Лиш мати — вміє жити,
аби світитися, немов зоря.

Василь Стус

Замітки

[illegible]

Стус як пульс

Бібліографічний покажчик

Укладач:

Пошибайло Ольга Василівна

Редактор

Г. С. Волкова

Комп'ютерний набір

О. В. Пошибайло

Комп'ютерна верстка

О. М. Якубовський

Відповідальна за випуск

С. В. Сичова

Підписано до друку 23.12.2020 36 стор. Тираж 3 прим.

Обласна бібліотека для юнацтва імені Олеся Гончара

36039, м. Полтава, вул. Олеся Гончара, 25 а

[http:// libgonchar.org](http://libgonchar.org) E-mail: pobugonchara@ukr.net